

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת מטות-מסעי, תשס"ז
מספר 712

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שיקום רוצח בשגגה שגלה לעיר המקלט

כידוע, רוצח בשגגה נס לעיר מקלט (פרק ל"ה). אין מדובר ברוצח מועד אלא באדם שהתרשל, לא נזהר במידה הראויה, ותקלה חמורה של רצח בשגגה יצאה תחת ידו. משהו פגום התגלה במידותיו של אותו אדם, שהיה אמור להעריך שהמכשיר שבידו, למשל, שייעודו עשוי להיות חיובי (כגון גרזן, סכין, הגה מכונית) עלול גם לגרום סכנה עד כדי אבדן חיים, אם אין נזהרים בו כראוי ובתשומת הלב הנדרשת.

בעל ספר החינוך מציע שלושה טעמים למנוסתו של הרוצח בשגגה לעיר המקלט (מצוה ת'): א. "שיצטער עליה צער גלות ששקול כמעט כצער מיתה שנפרד האדם מאוהביו ומארץ מולדתו ושוכן כל ימיו עם זרים".

ב. "ועוד יש תיקון העולם... שינצל עם זה מיד גואל הדם לבל יהרגנו על לא חמס בכפיו שהרי שוגג היה".

ג. "ועוד תועלת בדבר: "לכלי יראו קרובי המוכה הרוצח לעיניהם תמיד במקום שנעשתה הרעה, וכל דרכי התורה נועם".

צער וייסורים הם ביטויים למצבו האישי והרוחני של הרוצח. הגנה מפני גואל הדם היא דאגה לבטיחותו ושמירתו הפיזית של הרוצח, וההרחקה מקרובי הנרצח היא תיקון חברתי, שבמשך זמן מסוים לא ייראה הרוצח בשגגה לפני משפחת הנרצח.

לבד מטעמים אלו ראוי לשאול עוד: אלו תובנות והסתכלות אחרת על ערכם של החיים יקבל הרוצח כשיצא מעיר המקלט לאחר מות הכוהן הגדול? במה הוא עוסק במהלך שהותו שם? האם הוא מפנים ולומד משהו אחר על ערכם של חיים, על אחריות למעשים? איזה תהליך שיקומי הוא עובר שם, ועם מי?

ערי הלוויים הנמנות בראשית פרק ל"ה שימשו אף הן ערי מקלט. ההימצאות בחברתם של אנשי רוח ואנשי חינוך, מהם שעובדים לעתים מזומנות במקדש, הייתה מצע ובסיס טוב לתיקון תכונות ומידות לא טובות שהתגלו אצל אותו אדם וגבו מחיר יקר: רצח של אחר. בעל ספר החינוך אומר (מצוה תח) שערי הלוויים נבחרו לקלוט את הרוצח בשגגה "יותר מארצות שאר השבטים, אולי תכפר עליו אדמתם המקודשת בקדושתם. ועוד טעם אחר בדבר, כי בהיותם אנשי לבב ידועים במעלות המדות וחכמות נכבדות, ידוע לכל שלא ישטמו הרוצח שינצל אליהם ולא יגעו בו".

יש כאן ממד של כפרה, אך בעיקר חיבור לחברה המוכשרת ומוכנה לקלוט את הרוצחים בשגגה ולסייע להם להשתקם. קרה אסון גדול – אבדן החיים של הנרצח, אך גם חייו של הרוצח בשגגה נהרסו. אמנם הוא נשאר חי, ואולם המשבר האישי הוא עצום וגדול. במקום אחר המזכיר את ערי המקלט כתוב: "אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש" (דב' ד: מא). מהו "מזרחה שמש"? אמר ר' יוסי ברבי חנינא: "אמר לו הקב"ה למשה: הזרח שמש לרוצח, ונתת לו מקלט שיגלה לשם, שלא יאבד בעוון הרציחה, כשם שהשמש הזה מאיר לעולם" (דברים רבה [וילנא] פרשה ב, ל). "שלא יאבד" – לא רק בשל רצונו של גואל הדם לפגוע ברוצח אלא שהרוצח עצמו לא יתרסק נפשית. הוא עשה מעשה חמור, הוא מצר ומתייסר, אבל השאיפה היא לשקמו ולהחזירו לחיים

נורמליים לאחר עבודה על המידות. התמיכה הרוחנית והחוס האנושי שבאים מהלויים, אנשי קודש ובעלי מידות, הדבקות וההתחברות עמם – כל אלה מאפשרים להניע תהליך של שיקום ערכי ורוחני. על אופי השיקום הרוחני והחינוכי אפשר ללמוד מהוראה ייחודית בדבר שיקומו של תלמיד שרצח בשגגה. רוצח בשגגה גולה לבדו, אך לא כך תלמיד שרצח בשגגה (מכות י ע"א): אמר ר' יצחק: מאי קרא: 'ונס אל אחת מן הערים האל וחי' (דב' ד: מב), עבד ליה מידי דתהוי ליה חיותא (=עשה לו כך, שיוכל לחיות). תנא: תלמיד שגלה - מגלין רבו עמו, שנאמר: "וחי"... אמר ר' זעירא: מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון.

מדוע הרב גולה עם תלמידו שרצח בשגגה? האם מדברי ר' זעירא יש להסיק שגם הרב אשם במה שקרה? מה הגדרתו של תלמיד שאינו הגון? אם לא היה נכון ללמד תלמיד כזה שהתברר למפרע שהוא אינו הגון, מדוע לאחר שפשע הרב צריך ללכת עמו לעיר המקלט? הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש (ז, א) מנמק את הדין: "תלמיד שגלה לעיר מקלט מגלין רבו עמו, שנאמר 'וחי', עשה לו כדי שיחיה, וחיי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד, כמיתה חשובין".

הרב יוסף חביב מסביר עוד: "והתורה חיים היא, דכתיב: 'כי הוא חייך וארך ימך' (דב' ל: כ), 'כי חיים הם למצאיהם' (מש' ד: כב)".¹ עולמו של אותו תלמיד חרב עליו, ומצבו הנפשי הקשה בעקבות מה שאירע עלול להביא אותו לאבדון רוחני, חיים ללא טעם. יש לעזור לו למצוא ערך ותכלית לחיים לאחר מה שעשה כדי שיתקן את אורחות חייו והליכותיו. הוא יוכל לחזור לחיי חברה תקינים על ידי לימוד תורה, חכמה ומוסר.²

ההנחיה של חכמים היא שתהליך התיקון יתבצע בהנחיית רבו, על כן רבו גולה עמו.³ מדוע ילמד הרוצח עם רבו דווקא, הלוא קרוב לוודאי שבעיר המקלט יש רבים שהוא יוכל ללמוד מהם מוסר ודעת? הריטב"א (מכות י ע"א) משיב: "ואע"פ שיש ישיבה בעיר מקלט, שלא מן הכל אדם זוכה ללמוד כדאמרין במסכת עבודה זרה (יג ע"א)". נדרשת א"כ התאמה רוחנית מלאה בין הרב לתלמיד. וכך הסביר הרב דוד בן זמרא⁴ את פשרה של התאמה זו:

כי בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה בו, נפשו מתעוררת אל הכוונה השלימה ודעתו מתרחבת ולבו שמח ונחה עליו אז רוח ה' כענין שאמרו בנבואה... ומשום הכי אמר ר' יוסי: לא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה.

ההיכרות הישירה עם התלמיד והאמון שייתן התלמיד ברבו, יסייעו לו להשתקם ולבנות את חייו מחדש. ייתכן עוד שרבו גולה עמו גם משום שלא נהג נכון באותו תלמיד עד לרצח, שאילולא כן, אפשר שאותו רצח בשגגה היה נמנע. הרמב"ם כותב על דרך ההתנהלות עם תלמיד שאינו הגון (הלכות תלמוד תורה ד, א):

אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו, או לתם, אבל אם היה הולך בדרך לא טובה, מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו.

תלמיד שניכר עליו שמשוהו אינו תקין בהתנהגותו ובמידותיו, יש לטפל בזה תחילה, ורק לאחר שיהיה ניכר בו שיפור של ממש יש להחזירו למסגרת לימודית רגילה. הטעות של הרב הייתה שהוא לימד את אותו תלמיד ושינן לו אך לא החזירו לדרך הישר, והרי "דרך ארץ קדמה לתורה". היה עליו לוותר על שינון ולימוד נוסף ולהתמקד בבנין אישיותו של התלמיד במידות טובות ובדרך ארץ. ועל זה העיר ר' זעירא את הערתו: "מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון", משל אמר: 'ראו את התוצאה העגומה של התלמיד שרבו לא טיפל בו כראוי', ועל כן גם רבו צריך לתקן את דרכו: עליו

¹ נימוקי יוסף, מסכת מכות, ג ע"א בדפי הרי"ף. כידוע, הרי"ף אינו פוסק להלכה בתחומים שאינם ישימים כיום, וגם ערי מקלט אינן נוהגות היום. ואכן הרי"ף לא פסק להלכה כמעט דבר מכל ההלכות המופיעות בפרק שני במסכת מכות, מלבד הלכה זו.

² הרב יעקב עטלינגר, בספרו: **ערוך לנר** (מכות שם) הסיק מדברי הרמב"ם: "וזה לא שייך רק בתלמיד שאצלו למוד התורה הוא חיים כמו שכתב הרמב"ם", אך לא כן לענייננו. המטרה היא לעזור באותו תלמיד את הרצון לבקש את החכמה האלוקית על מנת שיוכל ללמוד ולהתבונן במעשיו כדי שתקלה חמורה כזאת לא תישנה, ולשוב לחיי חברה תקינים לאחר תהליך של תשובה וכפרה וסיגול התנהגות זהירה.

³ הרב חיים יעקב גולדוויכט, **אסופת מערכות** – מילי דאבות, חלק ה, עמ' רלא-רמא, כורך בין האמור במשנה באבות ד, יד – "הוי גולה למקום תורה", ובין גלות רוצח בשגגה. הריגת נפש בשגגה יסודה בזלזול בחיי אדם, כיוון שזילות ערך החיים מביאה לחוסר זהירות עד כדי פיקוח נפש. תכלית ישיבת הרוצח בעיר מקלט היא לספוג רוחב דעת תורה ועל ידי זה לחזק את ההכרה בערך החיים, כיוון שעירי המקלט שימשו בתי מדרש לתורה, ועל כן גם רבו גולה עמו על מנת להתאים לרוצח את דרך לימוד התורה הטובה עבורו. וראו: **שפת אמת**, פרשת מסעי, שנת תרל"א ותרל"ד, ועוד.

⁴ **שו"ת רדב"ז** חלק ג סימן תעב.

לגלות עם תלמידו לעיר המקלט ושם להחזירו לדרך הטובה והישרה בתנאי פתיחה גרועים; לאחר שאותו תלמיד רצח בשגגה. עכשיו הוא יעסוק עם תלמידו בחיים, בערכם וביחס אליהם. אם-כן, רוצחים בשגגה נדרשים לעבור שיקום חינוכי-רוחני בתחום המידות. יש להרגילם להתנהג בדרך טובה ואחראית ולהתחשב בזולת ובחיי אדם. לא תמיד ענישה המקובלת בימינו, של רוצחים בשגגה (מאסר, שלילת רישיון נהיגה, פיצוי כספי) מחוללים מהפך נפשי ותודעתי אצל מי שרצח וקיפד את חייהם של אחרים, אפילו בשגגה. העונשים הללו מרתיעים, אבל הם בבחינת "סור מרע", ואין בהם "עשה טוב" במידה הראויה, אלא אם כן נלווה לכל אלו תהליך תודעתי עמוק של שיקום ותיקון המידות, וכך אפשר לחזור לחיי חברה תקינים על אף כל הכאב והקושי.⁵

הרב יהודה זולדן
המדרשה לנשים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁵ על ערי המקלט כמודל לשיקום כיום, ראו עוד: הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, "ערי מקלט בימינו", **ממלכת כהנים וגוי קדוש**, אלון שבות תשמ"ט, עמ' 263-275.